

Krzysztof Duda

<http://orcid.org/0000-0002-9810-2253>

Akademia Ignatianum w Krakowie

krzysztof.duda@ignatianum.edu.pl

Sergey Troitskiy

<http://orcid.org/0000-0002-2663-3629>

Państwowy Uniwersytet w Sankt Petersburgu

sergtroy@yandex.ru

DOI: 10.35765/pk.2021.3403.01

Kobieta w kulturze. Wprowadzenie do numeru

Rozwój dyskursów wyzwolenicznych (postkolonialnego, rasowego, etnicznego, płciowego, ekologicznego itp.) na przełomie lat 60. i 70. XX w. doprowadził do tego, że są one nie tylko i nie tyle strategią intelektualistów, ile weszły do kultury w formie praktyk społecznych, stając się głównymi wzorcami zachowań i modelami myślenia¹. W tym kontekście dyskurs feministyczny², który początkowo rozwijał się jako polityczny i prawniczy dyskurs walki o prawa kobiet, w miarę rozprzestrzeniania się przybrał niestety formę światopoglądowego, a wręcz ideologicznego dyskursu przeciwstawiania i konkurencji pomiędzy płciami. Wobec powyższego obecną sytuację w kulturze, realizowaną przez aktywistki feministyczne w kwestii płci, można określić jako walkę o *alfa*-przywództwo pomiędzy antagonistą a protagonistą w toku dyskursu wyzwolenczego (Gaag, van der, 2014; Carrigan, Connell i Lee, 1985, s. 551–604; Wood, 2011). Taka walka często jest też opisywana w terminologii darwinowskiej selekcji naturalnej i dlatego jest realizowana w praktykach społecznych jako totalna wojna „ciemniejszych” i „uciśnionych”, uzasadniana biologiczną (nie)użytecznością w przyrodzie lub społeczeństwie.

Przedstawianie sytuacji w ten sposób nie jest obroną tradycjonalistycznych czy konserwatywnych postaw ani też zaprzeczaniem aktualności problemów, które były racją powstania dyskursów wyzwolenicznych. Wskazując na powyższe mankamenty podobnych dyskursów, zwłaszcza

1 Świadomie unikamy konkretyzacji podmiotów dyskursu, ponieważ mówimy tu nie o jednym konkretnym podmiocie, ale o modelu, według którego są one budowane.

2 Chodzi tu o dyskurs feministyczny jako całość, bez uwzględnienia odmienności w treści kolejnych fal wewnątrz ruchu (Evans i Chamberlain, 2015, s. 396–409). W naszym przypadku nie dotyczy to, ogólnie rzecz biorąc, nowych przedmiotów opresji, wprowadzonych w czwartej fali feminizmu, gdyż niniejszy numer czasopisma jest poświęcony męskiemu i żeńskiemu dyskursowi.

feministycznych, jednocześnie dostrzegamy ich ważną rolę w próbach rozwiązania aktualnych problemów społecznych. Niewątpliwie dyskryminacja, przemoc, molestowanie itd. są nowotworem na ciele współczesnej kultury i to właśnie dyskursy wyzwolenicze, dzięki swojemu radykalizmowi, potrafiły te problemy zdiagnozować. Kultura różni się jednak od chirurgii tym, że w tej drugiej terapia jest wyraźnie oddzielona od problemu, natomiast w pierwszej są one obecnie nierozzerwalne. Chirurg może być pewien, że jego ingerencja zmieni ciało w konkretnym, zamierzonym zakresie, natomiast próba zmiany kultury nie eliminuje z niej żadnych treści, wręcz przeciwnie – poszerza takie treści, dodając nowe postawy, strategie i scenariusze współdziałania, wzorce, obrazy i normy. W ten sposób feminizm nie zastąpił sobą tego, czemu się sprzeciwiał, ale został dodany jako alternatywa. Próby zmiany paradygmatu za pomocą kulturowego wypierania (Troitskiy, 2015, s. 72–73 [66–75]) określonych wzorców z pola pragmatyki społecznej, nawet jeśli w grę wchodzi polityczne, ale etyczne mechanizmy regulowania uczynków, nie prowadzą do pożądanego rezultatu, lecz odwrotnie, do obligatoryjnej ponownej aktualizacji (Troitskiy, 2015; Troitskiy, 2018, s. 165–180; Nikolayeva i Troitskiy, 2018, s. 3–19), a więc – ku przystosowaniu przedmiotu do manipulacyjnego oddziaływania ze strony podmiotu. Obserwujemy to w sytuacji, gdy ruch feministyczny stara się wpływać na tradycyjne postawy kulturowe. W takim przypadku wypierany przedmiot zawsze dostosowuje się do nowych warunków, uwzględnia pretensje i pracuje z nimi, osiągając nowy poziom odporności na oddziaływanie³, natomiast teoria feministyczna wyznacza w każdej nowej fali swojej ewolucji coraz to nowe punkty oddziaływania na tkankę kulturową współczesności.

Odniesienia się w naszej publikacji do męskiego i żeńskiego dyskursu nie należy interpretować jako dążenia do utwierdzenia heteronormatywności (Ingraham, 1994, s. 203–219; Hartmann, Klesse, Wagenknecht, Fritzsche i Hackmann, red., 2007; Pospelova i Karagapolova, 2012), odrzucając bogactwo treści gender jako konstruktu społecznego (Richards, Bouman i Barker, red., 2017). Cel sięgnięcia po taką terminologię polega na czym innym: chcemy wskazać na postawy kulturowe, znajdujące swój wyraz w praktykach, które istniały na przestrzeni wieków (i nadal istnieją) przed powstaniem teorii gender, które opierały się na odpowiednich wzorcach i które są uznawane (ponieważ są przedmiotem krytyki i protestu) przez samą teorię gender. Przyjęcie podobnej metodologii określa ponadto pole przedmiotowe naszego badania ograniczonego do kultury europejskiej, z pominięciem afrykańskich, azjatyckich oraz innych kultur, w których identyfikacja genderowa, zdaniem niektórych badaczy, nie

3 Na temat interpretacji kultury jako wirusa patrz: Weinstock, 1997, s. 83–97.

ma jednoznacznie binarnego charakteru (Nanda, 1990; Bacigalupo, 2003, s. 322–343)⁴, natomiast binarność genderowa właściwa dla zeuropeizowanych kultur jest postrzegana jako przejaw kolonializmu (Lugones, 2007, s. 196–198).

Zaostrzone sprzeczności pomiędzy nosicielami odmiennych wzorców urzeczywistniają się w nieustannej (prawie militarnej) konfrontacji, w której poddane radykalizacji odmienności na poziomie szeroko pojętej cielesności prowadzą w ostateczności ku otwartemu konfliktowi. Dzieje się tak w odniesieniu do koloru skóry, płci, niepełnosprawności, a nawet w odniesieniu do różnic pomiędzy człowiekiem a zwierzęciem, realizujących się bądź w postaci praktyk konserwatywnych (eugenika, selekcja, apartheid, *doghunting* itp.), bądź też w formie ochrony postaw liberalnych i różnorodności kulturowej, doprowadzonej do radykalnego ucieleśnienia (dyskryminacja odwrócona, eko- i zoofaszyzm itp.). W obu tych przypadkach to właśnie ciało okazuje się nie tylko markerem biologicznej przynależności do określonej grupy społecznej, ale także narzędziem oddziaływania na konkretną grupę jako całość. Jeśli zmienimy nieco perspektywę w kierunku badania konfliktów zbrojnych, jeśli spojrzymy na ten problem historycznie, to jawi się on jako dosyć znajomy i oczywisty: przemoc wobec konkretnych ciał przeciwstawnej grupy była i nadal jest odbierana jako sposób wywierania wpływu danej grupy jako całości.

Ciało kobiety postrzegano przede wszystkim jako ciało grupy, poprzez które można byłoby zniszczyć/ poniżyć ciało przedstawiciela tej grupy płci męskiej (Altinay i Pető, red., 2016; Hernes, Kuehnast i Oudraat, red., 2011). Kobięce ciało jako narzędzie manipulacji męskim ciałem jawi się nie tylko w sytuacji przemocy i morderstwa ze strony domniemych wrogów, ale także w przypadku rewizji społecznych ról uwarunkowanych odmiennymi genderowymi (Enloe, 1983; Sjoberg i Via, red., 2010). Takie postawy kulturowe dotyczące nierozzerwalnego powiązania pomiędzy męską a żeńską cielesnością w kontekście jednego społecznego ciała mają swe źródła w najstarszych, archaicznych warstwach kultury i jako takie wciąż są obecne w świadomości współczesnej. Podobne postawy kulturowe będą stale powracać w warunkach irracjonalnego, mimowolnego działania, w postaci odruchów kulturowych, pierwotnych narracji i wzorców, które są wcielane w zachowaniach społecznych i praktykach dyskursywnych. Właśnie takim, niemożliwym do zracjonalizowania, postawom i wzorcom poświęcono niniejszy numer czasopisma. Celem autorów było

4 Na to samo zwrócił uwagę rosyjski etnograf Bogoraz, który w badaniach terenowych Czukczów na początku XX w. zauważył, że praktyka szamanistyczna nie ustanawia granic między płciami, natomiast najpotężniejsi szamani to „przemienieni mężczyźni” lub „przemienione kobiety” (Bogoraz, 1910, s. 9–14, 1–34).

zidentyfikowanie podobnych wzorców, ich opis i analiza na podstawie materiału historycznego, bez ich politycznego lub etnicznego traktowania, ich ukazanie w kontekście odpowiedniej kulturowej i historycznej sytuacji.

Podobne podejście zaproponowano uczestnikom konferencji „Kobiece i męskie dyskursy w kulturze” (I międzynarodowa konferencja naukowa z zaplanowanego cyklu „Toposy w kulturze Wschodu i Zachodu”), która odbyła się na Akademii Ignatianum w Krakowie w dniach 25 i 26 marca 2019 r. Dany specjalny numer nie stanowi wydania materiałów pokonferencyjnych, ponieważ ze wszystkich dostarczonych do redakcji artykułów zaledwie trzy przedstawiono na powyższej konferencji jako referaty. Wszystkie one zostały dogłębnie przepracowane na potrzeby niniejszego wydania.

Artykuły prezentowane w tym numerze odzwierciedlają główne zmiany w społecznych i dyskursywnych praktykach różnych regionów, poczynając od XVI w. aż po współczesność. Autorom nie stawiano ograniczeń co do czasu czy regionu, ale tak się złożyło, że w publikowanych tekstach są rozpatrywane kultury pochodzenia europejskiego (Rosja, Anglia i jej kolonia na kontynencie północnoamerykańskim, późniejsze Stany Zjednoczone, Polska) na przestrzeni pięciu ostatnich stuleci. Artykuły uporządkowano zgodnie z zasadą chronologiczną – od najstarszych do najnowszych fenomenów i tendencji. Dodatkową zasadą formalną niniejszego numeru była geograficzna lokalizacja przedmiotu badań poszczególnych artykułów. W ten sposób można wyodrębnić dwie grupy artykułów. Tekst Anny Troitskiej dotyczący elżbieteńskiej Anglii oraz artykuł Rileya Bolitho na temat purytanów tworzą pewną całość. Inne artykuły, poświęcone kulturowemu obszarowi Rusi i Związku Radzieckiego, umieszczono w różnych częściach publikacji – na początku numeru tekst Eleny Ovchinnikovej i Sergeya Troitskiego odnoszący się do wieku XVI w Rosji oraz studium Lai Perales Galán dotyczące kultury radzieckiej. Wymienione prace są poświęcone problemom praktycznym. Autorzy stosują różne metodologiczne podejścia, głównie kulturoznawcze (historia kultury) oraz te z zakresu historii sztuki. Niniejszy numer podsumowuje natomiast bardziej teoretyczny artykuł Oksany Kozhemiakiny poświęcony współczesnemu spojrzeniu na problematykę gender.

Tekst autorstwa Eleny Ovchinnikovej (Państwowy Uniwersytet w Sankt Petersburgu) i Sergeya Troitskiego (Rosyjski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. A.I. Herzena/ Państwowy Uniwersytet w Sankt Petersburgu) *Identyfikacja genderowa w rosyjskim dyskursie kulturowym. Od średniowiecza po oświecenie*, sięgając po materiały spisane w Rosji w XVI w., wskazuje na wyraźne zmiany, które następowały wówczas w kulturze rodziny. Tak, poza tradycyjnymi wzorcami patriarchalnymi, powstaje wyraźny normatywny podział funkcji między mężem (mężczyzną) i żoną

(kobietą). Utrwalenie w tekście *Domoustroju* systemu wzajemnych relacji pomiędzy domownikami, który wcześniej już istniał jako zestaw oczywistych postaw kulturowych, przyczynia się do tego, że elementy tegoż systemu stopniowo zaczynają być postrzegane w kulturze jako niezależni aktorzy. To z kolei prowadzi do tego, że w XVIII w. mężczyzna i kobieta są już postrzegani także poza rodziną, np. jako niezależne podmioty relacji ekonomicznych.

Nieco inaczej proponuje spojrzeć na praktyki kulturowe XVI w. Anna Troitskaya (Rosyjski Państwowy Uniwersytet Pedagogiczny im. A.I. Hercena) w artykule *Typologia męskiego i kobiecego portretu w miniaturowej praktyce elżbietańskiej Anglii*. Jest to spojrzenie inne w dosłownym sensie i w przenośni. Po pierwsze, w artykule jest mowa o Anglii okresu panowania Elżbiety I. Po drugie, w badaniu wykorzystano metodologię właściwą dla historii sztuki. Autorka pokazuje, w jaki sposób kształtuje się męski i żeński dyskurs w retoryce wizualnej, jak są budowane wzorce genderowe w miniaturze portretowej północnego renesansu na przykładzie elżbietańskiej Anglii, jakie cechy płci są podkreślane, za pomocą jakich wizualnych środków są one wyrażane. Miniatura portretowa pojawia się w Anglii w XVI w. i od razu staje się sposobem przekazywania praktyk kulturowych związanych z genderową tożsamością przedstawianej osoby.

Swoistą kontynuacją wątku „angielskiego” w numerze jest artykuł Rileya Bolitho (Państwowy Uniwersytet w Sankt Petersburgu) *The New England Puritan: History, Social Order, and Gender*. Jest w nim podejmowana problematyka dyskursu męskiego i żeńskiego w kulturze purytańskiej. Ostatnia jest rozpatrywana przede wszystkim jako projekt religijny, zainicjowany w Anglii XVI–XVII wieków i rozwijany w koloniach angielskich, w tym też w Ameryce Północnej. Badacz przekonująco pokazuje, że wszelkie postawy genderowe purytanów były oparte na Piśmie Świętym, natomiast współczesne twierdzenia o „przestarzałym” podziale płci i ról społecznych w rodzinach purytańskich są nie implikacją szacunku wobec tradycji, ale przede wszystkim wyrazem religijności i znajomości tekstu biblijnego.

Artykuł Moniki Stankiewicz-Kopeć (Akademia Ignatianum w Krakowie) *Wzór osobowy kobiety polskiej okresu niewoli. Wokół Pamiątki po dobrej matce Klementyny z Tańskich-Hoffmanowej* przenosi czytelnika na tereny Polski pierwszych pięćdziesięciu lat po ostatnim rozbiórce kraju. Badaczka skupia uwagę na powieści Klementyny Tańskiej (Hoffman) *Pamiętka po dobrej matce, czyli jej ostatnie rady dla córki*. Była ona napisana w celu ukształtowania wzorców narodowych, dostarczenia przykładu „prawdziwego Polaka”, sformowania systemu moralnych wzorców i zasad postępowania. „Właściwy” podział społecznych ról mężczyzny i kobiety w ramach modelu samoidentyfikacji Polaka był jednym z zadań

ówczesnej literatury polskiej. Omawiana powieść nie była tu wyjątkiem. Badaczka konsekwentnie analizuje modele płciowe „reprezentanta narodu polskiego” przedstawione przez Klementynę Tańską, dodając przy tym, że dziś tę powieść należy traktować raczej jako świadectwo epoki, artefakt i dokument historyczny niż jako wybitne dzieło literackie.

Laia Perales Galán (Państwowy Uniwersytet w Sankt Petersburgu) również odwołuje się do konkretnego dzieła, aby zidentyfikować w nim postawy kulturowe danej kultury w wybranym okresie. Za takie dzieło służy autorce radziecki film *Moskwa nie wierzy łzom* (1979) w reżyserii Włodzimierza Mieńszowa (1939–2021). W artykule *Moscow Doesn't Believe in Tears: A Matter of Gender and Fate* badaczka analizuje przedstawione w filmie kobiece obrazy pod kątem tego, w jaki sposób odzwierciedlały/kształtowały one stereotypy genderowe i postawy kulturowe w Związku Radzieckim lat 70. Ponadto, horyzont badawczy artykułu jest poszerzany poprzez sięgnięcie po inne radzieckie filmy z tego samego okresu.

Kolejny artykuł Oksany Kozhemiakiny (Uniwersytet w Czerkasach im. Bohdana Chmielnickiego, Ukraina) *Komunikatywne podstawy dyskursu genderowego* przedstawia filozoficzne ujęcie problematyki gender. Uogólniające możliwości filozofii pozwalają czytelnikowi sformułować własne rozumienie tekstów składających się na daną publikację, po swojemu zinterpretować przeczytane artykuły, samodzielnie odpowiedzieć na postawione w nich pytania.

W konwencji badań nad autentycznością bycia społecznego oraz płciowością – ujętą w kontekście historycznym – przedstawia swój artykuł Krzysztof Duda. Autor podejmuje się prezentacji powyższych zjawisk na podstawie myśli Jana Niecisława Baudouina de Courtenay. Przybliżenie kwestii sprawiedliwości i równości w życiu publicznym stwarza też możliwość ponownego spojrzenia na tego wybitnego, a obecnie zapomnianego badacza języka i kultury.

Oprócz działu tematycznego w numerze nie zabraknie również stałych części. W pierwszej z nich – „Cross-Cultural Management” – prezentujemy artykuł autorstwa Agnieszki Knap-Stefaniuk (Akademia Ignatianum w Krakowie) oraz Joana Sorribesa pt. *Values in Managing a Contemporary Enterprise – the Perspective of Intercultural Management*, którego celem jest określenie roli i znaczenia wartości w zarządzaniu współczesnym przedsiębiorstwem, z uwzględnieniem perspektywy zarządzania międzykulturowego.

W dziale „Varia” proponujemy lekturę pięciu kolejnych artykułów. W pierwszym z nich Marlena Gęborska (Uniwersytet Śląski) pomaga spojrzeć na adaptacje filmowe literatury młodzieżowej XXI w. jako system kodów kulturowych. Katarzyna Rynkowska (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) w tekście *Podróż na skraj*

zmysłów – poszukiwanie nowych form duchowości podejmuje zagadnienie znaczenia tych form dla poszukującego metafizyki człowieka Zachodu. Beata Bigaj-Zwonek (Akademia Ignatianum w Krakowie) w artykule *Echa Goi w graficznych obrazach konfliktów społecznych i politycznych* przybliża cechy grafik hiszpańskiego mistrza i przedstawia przykłady dzieł z różnych okresów, które wskazują na łączność z jego językiem artystycznym. Kolejny artykuł autorstwa Katarzyny Korneluk-Markiewicz (Akademia Ignatianum w Krakowie) pt. *Islandzka völva i staropolską czarownicą. Analiza porównawcza* zestawia informacje czerpane z islandzkich sag i staropolskich podań ludowych na temat kulturowej roli wiedźm. Ostatni tekst proponowany czytelnikom, którego autorem jest Konrad Oświecimski (Akademia Ignatianum w Krakowie), zatytułowany *Wpływ pandemii COVID-19 na kontekst prezydenckiej kampanii wyborczej w Stanach Zjednoczonych w 2020 r.*, przenosi nas do współczesnych zagadnień, wciąż żywo nurtujących opinię publiczną.

Życzymy przyjemnej i inspirującej lektury.

BIBLIOGRAFIA

- Altinay, A.G. i Pető, A. (red.) (2016). *Gendered Wars, Gendered Memories: Feminist Conversations on War, Genocide and Political Violence*. Routledge. Pozyskano z: <https://doi.org/10.4324/9781315584225>.
- Bacigalupo, A.M. (2003). Mapuche Shamanic Bodies and the Chilean State: Polemic Gendered Representation and Indigenous Responses. W: A.J. Aldama, *Violence and the Body: Race, Gender, and the State*. Bloomington Indiana: Indiana University Press, 322–343.
- Bogoraz, V.G. (1904–1909). *The Chukchee*. Leiden: E.J. Brill/ New York: G.E. Stechert. [= Memoir of the American Museum of Natural History, Bd. 11, Publications of the Jesup North Pacific Expedition (hrsg. von Franz Boas), Bd. 7: Teil 1: Material Culture (1904), Teil 2: Religion (1907), Teil 3: Social Organization (1909)].
- Bogoraz, V.G. (1910). K psychologii shamanstva u narodov Severo-vostochnoj Azii. *Jetnograficheskoe obozrenie*, vol. 84–85, 1–2, 9–14, 1–34.
- Carrigan, T., Connell, B. i Lee, J. (1985). Toward a new sociology of masculinity. *Theory & Society*, nr 14(5), 551–604.
- Enloe, C. (1983). *Does Khaḡi Become You? The Militarization of Women's Lives*. London: Pluto Press.
- Evans, E. i Chamberlain, P. (July 2015). Critical Waves: Exploring Feminist Identity, Discourse and Praxis in Western Feminism. *Social Movement Studies*, nr 14(4), 396–409.
- Gaag, van der, N. (2014). *Feminism and Men*. London: Zed Books.

- Hartmann, J., Klesse, Chr., Wagenknecht, P., Fritzsche, B. i Hackmann, K. (red.) (2007). *Heteronormativität. Empirische Studie zu Geschlecht, Sexualität und Macht*. Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Hernes, H., Kuehnast, K. i de Jonge Oudraat, Ch. (red.) (2011). *Women and War: Power and Protection in the 21st Century*. Washington, DC: United States Institute of Peace.
- Ingraham, Ch. (1994). The Heterosexual Imaginary: Feminist Sociology and Theories of Gender. *Sociological Theory*, nr 12(2), 203–219.
- Lugones, M. (2007). Heterosexualism and the Colonial/ Modern Gender System. *Hypatia*, nr 22(1), 196–198.
- Nanda, S. (1990). *Neither Man nor Woman: the Hijras of India*. Belmont, CA: Wadsworth Pub.
- Nikolayeva, Zh. i Troitskiy, S. (2018). An Introduction to Russian and International Studies of Cultural Exclusion Zones. An Analytical Overview of Recent Concepts. *Rivista di Estetica*, nr 67, anno LVIII, 3–19.
- Pospelova, O.V. i Karagapolova, I.V. (2012). *Transgendernost' i geteronormativnost'*. Arhangel'sk: Rakurs.
- Richards, Ch., Bouman, W.P. i Barker, M.-J. (red.) (2017). *Genderqueer and Non-Binary Genders*. London: Palgrave Macmillan.
- Sjoberg, L. i Via, S. (red.) (2010). *Gender, War and Militarism: Feminist Perspectives*. Santa Barbara, CA: Praeger Security International.
- Troitskiy, S.A. (2015). Problema terminologicheskoy tochnosti pri izuchenii zon kul'turnogo otchuzhdeniya. *Novoe Literaturnoe Obozrenie*, 133, 72–73 (66–75).
- Troitskiy, S. (2018). The Problem of Terminological Precision in Studies on Cultural Exclusion Zones. *Rivista di Estetica*, nr 67, anno LVIII, 165–180.
- Weinstock, J.A. (1997). Virus Culture. *Studies in Popular Culture*, nr 20(1), 83–97.
- Wood, J.T. (2011). The rhetorical shaping of gender: men's movements in the United States. W: J.T. Wood (red.), *Gendered lives: communication, gender, and culture*. Australia Boston, Massachusetts: Wadsworth Cengage Learning.